

CUMHURİYET'İN İLANI VE ANAKRONİZM*

Tahir KODAL**

Sayın başkanımızın, sayın rektörümüzün ve komutanımızın şahsında bütün katılımcıları sevgiyle, saygıyla selamlıyorum. Burada benim üzerinde durmak istediğim konu Cumhuriyetin ilanı ve Anakronizmdir. Ancak, bu konuya geçmeden önce birkaç tespit yapmak istiyorum. Televizyonları izlediğimiz ya da gazeteleri okuduğumuz veya bazen tartışmalara dâhil olduğumuz zaman şöyle bir izlenim veya yaygın bir görüş olduğunu, özellikle de son zamanlarda duymuşsunuzdur, fark etmişsinizdir. 29 Ekim 1923'e gelindiğinde şimdi devletin şekli ne olacak diye bir soru sorulduğunda hemen, düşünülmeden, Cumhuriyet olsun, hatta bu gökten zembille inmiş gibi, karar verilmiş gibi bir algı söz konusu. Bu kesinlikle bilimsel değil, tarihi gerçekçiliğe aykırıdır. Aslında bunun böyle olmadığına ilişkin Yrd. Doç.Dr. Umut KARABULUT arkadaşımız bazı tespitlerde bulundu. Tarihi gelişime ilişkin, hatta Cumhuriyete giden yolda kilometre taşlarından söz etti. Bu süreç ile ilgili bir iki tane tespit de ben bulunmak istiyorum. Sonra asıl anlatmak istediğim konuya gelmek istiyorum.

İlk başta, Mustafa Kemal'in varmak istediği hedef; tamam düşmanı gönderelim, Türklerin imha planı olan Sevr'i ortadan kaldıralım, Doğu sorununu (Şark Meselesini) kendi lehimize çözümlayelim, tamam. Hedeflerde bu var. Fakat, varılmak istenen son hedef aslında "*Millî hakimiyete dayanan, kayıtsız, şartsız, bağımsız bir Türk Devleti kurmak!*"¹ yani millî egemenliğe dayalı tam bağımsız bir Türk Devleti'ni gerçekleştirmektir. Varılmak istenen nihai, son amacın Mustafa Kemal tarafından her defasında vurgulandığını görüyoruz. Mustafa Kemal'e güvenmiyorsak, inanmıyorsak aslında İngiliz istihbarat raporlarına baktığımız zaman da bunu görüyoruz. 14-21 Kasım 1919 tarihli İngiliz istihbarat raporuna baktığımız zaman, Türkiye için Barış Konferansı'nda alınan kararlar uygun görülmez ise, Anadolu'da milliyetçilerin Cumhuriyeti ilan edecekleri dile getirilmiştir. Özellikle Sivas Kongresi'nden sonraki süreçte, bildiğiniz gibi, İngilizler kesinlikle artık şunu söylüyorlar. Diyorlar ki Türk milliyetçileri Anadolu'da önlenemez bir yükselişe geçmişlerdir. Cumhuriyet kuracaklar bunlar. Bizim desteklediğimiz, hatta hükümetini bile oluşturduğumuz, beş defa biliyorsunuz Damat Ferit'i atattırmışlardı hatırlarsanız. Bu yapı mümkün olmayacak yani ümidi kesiyorlar bir anlamda, onun için de istihbarat raporlarında bunu görüyoruz.

Biz genellikle dört tane anayasamız olduğunu biliriz. Ama aslında geçici bir anayasamız daha vardır. Umut Bey, kısaca bahsetti yani Mustafa Kemal oybirliği ile meclis başkanı seçildikten sonra 24 Nisan 1923'te BMM Başkan sıfatıyla kürsüye

* Bu çalışma, 16 Ekim 2012 tarihinde PAÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenen "Atatürk ve Cumhuriyet" konulu panelde yapılan konuşmanın metnidir.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlk Öğretim Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, tkodal@pamukkale.edu.tr

¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, (Bugünkü Dille Yayına Haz.: Zeynep Korkmaz), Ankara, 2006, s.9.

gelip bir konuşma yapmıştı, aslında dört maddeden oluşuyordu ama bunları açıkladığı uzunca bir konuşma idi. Bunu Truman Doktrini'ne benzetebiliriz. Truman Doktrini deriz. Ama aslında Başkan Truman'ın parlamentoda yapmış olduğu bir konuşmadır. Bunun gibi düşünün ve maddeleştirilmiştir. Bu konuşmasında Mustafa Kemal diyor ki; "...muvakkat kaydiyle bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek kabil-i tecviz değildir."² Yani geçici bir süre de olsa hükümet başkanına biz ne padişah diyeceğiz, ne de halife unvanı vereceğiz. Yani millet egemenliğinin önündeki hiçbir şeyi tanımıyoruz. Mustafa Kemal daha 1920 yılında, bir anlamda millet egemenliğinin önündeki engelleri kaldıracığını, millet egemenliğine dayalı devleti kuracaklarını, bir anlamda Cumhuriyeti ilan edeceklerini dile getirmiştir.

Türkiye'de genellikle Mustafa Kemal zamanı gelince açıkladı. Bazı şeyleri sakladı. O zamana kadar öncesinde hiçbir şey söylemedi. Hemencecik Cumhuriyeti ilan etti. Maalesef böyle bir algı var. Kesinlikle bu doğru değildir. Meclis kürsüsünden söylenmiş bir şeydir bu. Zahmet çekilip, bakılıp, incelendiği zaman. Onun için de bu tespitleri yapmak faydalıdır diye düşünüyorum. Yine, Mustafa Kemal, günlük çıkan Avusturya gazetesi Weiner Neue Freie Muhabiri Lazar'a 22 Eylül 1923'te vermiş olduğu demeçte; "...Hakimiyet Bilâ-kayd u şart milletindir. İcra kudreti, teşrii salahiyeti milletin yegâne hakiki mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir."³ demiştir. Aynen ifadesi bu. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir ve bunu da Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil eder. Adeta O'nun üzerinde hiçbir güç tanımadığını dile getirmiştir.

1923'e gelindiğinde Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bahsetti arkadaşımız da. 29 Ekim 1923'te 158 milletvekilinin oyuyla. TBMM'de oylamaya katılan 158 milletvekilinin oyunu aldıktan sonra Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçildikten sonra ki Mustafa Kemal'in biliyorsunuz uğruna ölürüm dediği tek şey cumhuriyettir. Yani, millet iradesinin, millet egemenliğinin önünde hiçbir şey görmek istemiyor. Bunu çıkarmış olduğu gazetelerde de görüyorsunuz. Sivas Kongresi'nden sonra ki gazetenin adı İrade-i Milliye'dir. 43 sayı çıktıktan, Ankara'ya geldikten sonra Hâkimiyet-i Milliye olur adı biliyorsunuz. Dolayısıyla gazete de yazılar da yazar kendisi. Yani, Hâkimiyet-i Milliye'dir. Bunların adı da öyledir. Millet egemenliğinin önünde hiçbir şey görmek istemiyor ve kürsüye de gelip bir konuşma yapıyor. Teşekkür konuşması ve burada diyor ki; "*Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrak kendi hakkında suizanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tedkikten uzak zevahirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti...Türkiye, Cumhuriyeti cihanda işgal ettiği mevkie lâyük olduğunu âsarıyla ispat edecektir...Türkiye Cumhuriyeti mes'ut, muvaffak ve muzaffer olacaktır...*"⁴

Uzunca bir metin ama Türkiye Cumhuriyeti cihanda işgal ettiği mevkie layık olduğu asarıyla ispat edecektir diyor. Türkiye Cumhuriyeti muvaffak ve muzaffer olacaktır diyor. Cumhuriyetin ilanından sonra ve yine aynı şekilde konuşmasında

² Atatürk'ün Söylev ve Demeçler I-III (Açıklamalı Dizin İle), ATAM Yayınları, Ankara, 2006, s. 62.

³ Hâkimiyet-i Milliye, 27 Eylül 1923, s.1.

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s.495.

diyor ki; *“Türk milletinin tabiat ve âdetlerine en uygun idare Cumhuriyet idaresidir.”* Biliyorsunuz, Mustafa Kemal Türk milletinin içerisinde çıkmıştır. Onun değerleriyle yoğrulmuştur ve dolayısıyla Türk milletinin karakterine ve yapısına en uygun yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğunu biliyordu ki O’nun Cumhuriyetçi olduğuna ilişkin zaten artık devletin ismi raporlarına geçmiştir. Biliyorsunuz İngilizler, İstanbul Hükümeti’nden, dört önemli görevi yerine getirmesi için bir kişinin görevlendirilmesini ve Anadolu’ya gönderilmesini istedikleri zaman, ittihatçı olmamasını istemişlerdir ki Mustafa Kemal için cumhuriyetçidir notu düşülmüştü. Yani, Cumhuriyetçi bir kişiliğe sahip olduğu belirtilmişti.

Cumhuriyetin ilanından sonra, Abdurrahman Şeref Bey kürsüye gelir ve *“Hakimiyet bila-kaydu şart milletindir.”* dedikten sonra, ... *“kime sorarsanız sorunuz bu cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelsin”*⁵. Çünkü o dönemde bununla ilgili yazılar ve tartışmalar vardır. Doğan çocuğun adıdır deriz ya az önce de arkadaşımız bahsetti çocuk doğdu adı konulmuştur diye. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş varsın gelsin diyecektir. Çünkü, Mustafa Kemal gerçekten cumhuriyetçidir ve Cumhuriyetin ilan edilmesi noktasında kararlıdır. Gerekirse ölümü göze almıştır ki meclise baskı yaptığı iki konu vardır Mustafa Kemal’in. Bir tanesi başkomutanlık, bir diğeri ise Cumhuriyetin ilan edilmesi ile ilgili konudur. Onun dışında tüm kararlar meclis tarafından ve yönlendirme olmaksızın alınmıştır. Baskı söz konusu değildir. Cumhuriyetin ilan edilmesini varsın hoş karşılamasın dediği şu aslında. Şöyle düşünmek lazım. Hocalarımıza, katılımcılarımıza salondaki herkese şu şekilde bir soru yöneltsem. Bugün başkanlık sistemini kaç kişi istiyor diye bir soru sorsam kaç kişi el kaldırabilir. Zannetmiyorum. Bu da onun gibi bir şey. Şimdi insanlar 24 Temmuz 1908’de meşruiyeti ilan etmişler. 1908’den 1923’e 15 yıl geçmiş. Bildikleri tanıdıkları bir yönetim şekli var yani meşrutî yönetim. Yani padişah var, çift meclisli, seçim iyi kötü çalışıyor, erkeklerin oy verdiği falan, ama sonuçta yeni yeni oturtmaya çalışıyorlar. Birileri de bir ileri aşamasını yani Cumhuriyeti savunuyor. Cumhuriyet yönetim şeklini düşündüğümüz zaman bir ileri aşamasıdır. Bu şey gibi paranız var diyelim ki son model arabayı mı alırsınız, yoksa aynı arabanın bir önceki ve eski modelini mi alırsınız? İşte onun gibi bir şey.

Meşrutiyetçiler de aslında sonuç olarak Cumhuriyete gidelim istiyorlar. Son nihai amaç bu ama. Diyorlar ki yavaş yavaş gidelim. Sindirerek. Bu devleti daha yeni kurduk. Meşrutiyetin ilanının üzerinden sadece 15 yıl gibi kısa bir süre geçti. Bu yönetim ya da eski anlayışla yeni kurulan devleti yönetelim istiyorlar. Bildikleri, uyguladıkları ve tecrübe ettikleri model ile yola devam etmek istiyorlar. Ancak, Mustafa Kemal ve Cumhuriyetçiler, yeni bir Türk devleti kuruldu, dünyanın en ileri rejimi Cumhuriyet ve yönetim biçimi noktasında dünyanın geleceği aslında yer de burası. Bu yüzden Mustafa Kemal ve Cumhuriyetçiler, Cumhuriyetin baştan ilan edilmesi noktasında gerçekten ısrarlıdır. Yeni kurulan Türk Devleti’nin yeni bir rejimle yola devam etmesi noktasında son derece kararlıdır. Burada mücadele gibi algıladığımız şey hani vardır ya ıslahatçı-inkılapçı, meşrutiyetçi-cumhuriyetçi

⁵ Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s.549.

dediğimiz, ya da evrimci- devrimci dediğimiz ikilem burada karşımıza çıkar. Ama varsın bu günlerde de alınanlar olsun, insanlığın geldiği noktaya bakıldığında, Mustafa Kemal'in bugün öngörüsünde haklı çıktığı söylenebilir.

Şimdi üzerinde özellikle durmak istediğim konulardan bir tanesi de anakronist yaklaşım. Son zamanlarda şöyle bir anlayış var. 1980 sonrasında özellikle dünyada gelişen Liberalizmin etkisiyle herkes liberalist. Herkes cumhuriyetçi. Herkes demokrat. Hani vardır ya basında genellikle avamî bir tavır kullanılır ya herkes "liboş" öyle söyleyeyim. Etrafımıza baktığımız zaman, ABD'den esen rüzgârın etkisiyle bugün herkes Cumhuriyetçi, liberalist, demokrat, serbest piyasa ekonomisinden, insan hak ve özgürlüklerinden yana. Bu noktaya gelmiş. Aslında Mustafa Kemal'in haklılığı ortaya çıkmış, insanlık ve dünya yaşayarak bunu tecrübe etmiş, hedefi gerçekleştirmiştir.

Hemen hemen herkesin geldiği nokta bu olmuş. Bir bilim adamı bu tür ifadeleri kullanmamalıdır, ancak siyasî arenada yerleşik hale geldiği için kullanacak olursak İmralı'daki bebek katili bile çıkıp ne diyor bakıyorsunuz "demokratik cumhuriyetten" söz ediyor. Herkes bu noktaya gelmiş. Bugün herkes bu şekilde, "demokratik cumhuriyetten" söz ediyor, ancak geriye dönüp baktığımızda aslında bugünün "zihin yapısı" ile geçmişte değerlendirdiğimizde bazı hatalar yapabiliyoruz. Bugünün bütün demokratik anlayışının, kurallarının ve kurumlarının o günkü cumhuriyette olmasını istiyoruz. Anakronizm dediğimizde tamda budur aslında. Görüyorsunuz bugünün zihniyetiyle, yaşanan gelişmeleriyle, şartlarıyla geçmişte değerlendirmektir. Bugünün gözüyle geçmişte değerlendiriyoruz.

Şimdi o günün dünyasına şöyle bir gidelim isterseniz. 1923'e gidelim. Türkiye'yi merkeze aldığımızda doğusunda kimi görüyoruz. Şah Rıza'yı yani Rıza Pehlevi'yi görüyoruz. İran'da şahlık rejimi karşımıza çıkıyor. Şöyle bir algı var. Sanki dünyada demokrasi, cumhuriyet, demokratik cumhuriyet modaymış, Mustafa Kemal ve arkadaşları da bu anlayışı yerleştirmemiş gibi bazı kesimlerde bir algı söz konusu. Şah Rıza Pehlevi var. 1925 ve 1941 yılları arasında hüküm süren bir rejim var. Şahlık rejimi. Meşhur Türk hanedanlığı, Kacar Hanedanlığı vardır biliyorsunuz. İran'da onu devirdikten sonra kendisi şah olmuştu. Türkiye'nin doğusuna baktığımızda şahlık var.

Kuzeyine baktığımız zaman Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği var. İşte Viladimir İliç Lenin 1917-1924 yılları arasında 24'ten sonra da biliyorsunuz Stalin başa geçecek, Mart 1453'e kadar iktidarda kalmıştır. Lenin ve Stalin uygulamış oldukları rejimin yani Cumhuriyetin içini demokrasi ile değil, Sosyalizmle doldurmuşlardır. Adı Cumhuriyet, ama içini sosyalizmle, komünizmle doldurmuşlardır. İngilizler Kral I. Faysal'ı 1921'de iktidara getirmişti. Suudi Arabistan'daki Şerif Hüseyin'in oğullarından bir tanesiydi. İngilizler bildiğiniz gibi üç devlet kurmuşlardı Şerif Hüseyin'in çocuklarına. Başlarına birer tane de yönetici atamışlardı. Irak'ta Kral I. Faysal yani krallık. Batısında Yunanistan'da Konstantin iktidara gelmiş, 1922 ye kadar. 27 Eylül 1922' de Lloyd George'nin teşvikiyle Anadolu macerasını kaybedince, zannedersen yanlış bir bilgi de vermek istemem, kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Yunanistan'da Kral I. Konstantin yani

krallık rejimi söz konusu.

İtalya'ya bakıyorsunuz Mussolini iktidarda. Biliyorsunuz “bizim deniz” diyerek, Türkiye üzerindeki “Anatolia” dedikleri topraklar üzerinde emellerinden hatırlarsınız. Dolayısıyla Mussolini İtalya'da iş başında. Aşırı faşist yönetimler gündemde ve devrede. Adolf Hitler'i hepimiz hatırlarız. 1933-45 yılları arasında iktidarda. Almanya'da Weimar Cumhuriyeti kurulmuş ama sadece adı cumhuriyet, içeri farklı şeylerle doldurmuşlardır. General Primo De Rivera 1923 ile 1930 yılları arasında İspanyada iktidardaydı. Uzun süre hatta kalmıştır. Francisco Franco'yu hatırlarsınız. İspanya'da 46 yıl iktidarda kalmıştır. Bizim Kanunî Sultan Süleyman gibi.

Yani şunu demek istiyorum. Cumhuriyetin ilan edildiği dönemde dünyada Cumhuriyet moda değildi. Hele hele içerisini demokrasi ile doldurmak hiç moda değildi. Mustafa Kemal, Cumhuriyeti ilan ettikten sonra, içeri de demokrasi ile doldurmaya gayret göstermişti. Daha ileri aşamasını. Kimi örnek almıştır Fransa'daki 3. Cumhuriyeti örnek almıştır. 3. Cumhuriyet dediğimiz zaman 1870'ten 1940' a kadar düşünmeniz lazım. Bu cumhuriyeti ve uygulamalarını örnek almıştır. Cumhuriyete, demokratik Cumhuriyete inanan, gerekirse bu uğurda ölebileceğini beyan eden Mustafa Kemal şunu ifade etmiştir; “*Demokrasi prensibinin en asrî ve mantikî tatbikini temin eden hükümet şekli cumhuriyettir.*”⁶ Onun için Mustafa Kemal'in hedefi demokratik Cumhuriyeti gerçekleştirmiştir. Bugün herkesin geldiği noktada, Mustafa Kemal aslında 1923 yılında, 1924 yılında, 1925 yılında durmaktadır.

Ancak, Mustafa Kemal sağında bu hedefi gerçekleştirememiştir. Çok partili hayata geçiş için çalışmalar yapmış, denemelerde bulunmuş, istenilen sonuç alınamamıştır. Çünkü kan ve gözyaşıyla, büyük fedakârlıklarla kurulan yeni Türk devleti tehlikeye düşünce, enerji politikaları bağlamında düşünülmesi gereken Şeyh Sait İsyanı gibi gelişmeler yaşanınca, demokratik cumhuriyetten biraz geri adım atılmıştır. Ortaya çıkan güvenlik algısı nedeniyle, asıl olan devlet olduğu için, devleti yaşatmanın daha önemli olduğu anlaşılınca, demokratik Cumhuriyetten geri adım atmak zorunda kalmıştır.

Olaylara bugünün gözüyle değil de, o günün penceresinden bakalım. Anakronizm yapmadan. Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyetini ve yapılanları o günün şartlarında değerlendirmek her zaman fayda verecektir ve bilimsel olanı da budur. Başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere yeni ve bağımsız Türk Devleti'nin kurulmasında görev almış, hizmet etmiş, şehit düşmüş, gazi olmuş herkesi şükranla, minnetle anıyorum. Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize çok teşekkür ederim.

⁶ Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Cumhuriyet*, ATAM Yayınları, Ankara, 1989, s. 3.